

PIOTR PLICHTA

*Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera
w Łodzi*

UCZNIOWIE Z LEKKĄ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ JAKO OFIARY AGRESJI ELEKTRONICZNEJ

ABSTRACT. Plichta Piotr, *Uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną jako ofiary agresji elektronicznej* [Students with Mild Intellectual Disability as Victims of Electronic Aggression]. Studia Edukacyjne nr 23, 2012, Poznań 2012, pp. 267-280. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2520-1. ISSN 1233-6688

The paper presents results of examining prevalence of online victimization among Polish mildly intellectually disabled adolescents (N = 100). The data was obtained via the Lodz Electronic Aggression Prevalence Questionnaire (LEPAQ), adjusted to intellectually disabled respondents' needs. Sixty-five percent of the respondents have fallen victim to a form of aggression performed over the Internet or a mobile phone whereas fifteen percent of the intellectually disabled pupils experienced cyberbullying – the most dangerous form of electronic aggression. The data shows that the involvement of the pupils with mild intellectual disability in electronic aggression is intensive and internally diversified. For the intellectually disabled, electronic aggression occurs more often within a peer group, which results from the fact that they attend special schools and have limited social contacts.

Key words: electronic intellectual disability, internet, aggression/cyberbullying, victimization

Wprowadzenie

Nowe media należy uznać jako ważny czynnik socjalizacji¹ oraz „miejsce” spędzania wolnego czasu młodych ludzi, w tym niepełnosprawnych. Jednakże, najczęściej komputer i Internet traktowane są przede wszystkim jako instrumenty edukacyjne, rehabilitacyjne, nie zaś jako narzędzia służące przyjemności, kontaktom z innymi ludźmi, zabawie, dokonywaniu wyborów, podejmowaniu decyzji itp. Co ciekawe, w literaturze (zarówno

¹ Np. J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako zachowania ryzykowne młodzieży*, Kraków 2012; P. Plichta, *Młodzież z niepełnosprawnością intelektualną jako użytkownicy nowych mediów – próba wstępnej konceptualizacji zjawiska*, Studia Edukacyjne, 2012, nr 20, s. 106-119.

polskiej, jak i zagranicznej) dotyczącej korzystania z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (*Information and Communication Technologies – ICT*) wśród osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi najczęściej pomija się grupę osób niepełnosprawnych intelektualnie². Jednym z powodów, dla których warto ten temat podjąć jest coraz szersza i wykazująca tendencję do zwiększania obecność uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w systemie szkolnictwa ogólnodostępnego. Osoby tam pracujące powinny zatem dysponować możliwie szeroką wiedzą dotyczącą funkcjonowania, również online, takiej grupy uczniów.

Relatywny niedostatek informacji na temat korzystania z nowych mediów przez osoby z tego rodzaju niepełnosprawnościami zauważają również Alex Mc Climents i Frances Gordon³. Do nielicznych należą również praktyczne programy, koncentrujące się na problematyce korzystania z mediów elektronicznych w tej grupie osób⁴. Oczywiście, obecność mediów w życiu osób niepełnosprawnych intelektualnie posiada liczne korzyści, ale wiąże się też z pewnymi zagrożeniami (np. kontakt ze szkodliwymi treściami)⁵. Osoby słabsze, odrzucane (w tym niepełnosprawne intelektualnie) mogą również w świecie online być bardziej narażone na stanie się ofiarą czyjejś agresji, w tym przypadku agresji elektronicznej⁶. Wyniki badań dotyczące „tradycyjnej” wiktylizacji wśród osób niepełnosprawnych pokazują, że jest to grupa podwyższonego ryzyka. Wątek ten zostanie podjęty później, w trakcie omawiania wyników skali wiktylizacji elektronicznej.

Istnieją uzasadnione obawy, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą w relatywnie łatwy sposób stać się ofiarami agresji elektro-

² Zgodnie z definicją Ruth Luckasson i współpracowników, „upośledzenie umysłowe [użyte tu jako synonim *niepełnosprawności intelektualnej* – przyp. autora] jest niepełnosprawnością charakteryzującą się znacznym ograniczeniem zarówno w zakresie funkcjonowania intelektualnego, jak i zachowań przystosowawczych, które wyrażają się w umiejętnościach poznawczych, społecznych i praktycznych. Niepełnosprawność ta ujawnia się przed 18. rokiem życia”, za: D. Deutsch Smith, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 200, s. 225.

³ A. McCliments, F. Gordon, *Presentation of Self in E-veryday Life: How People Labelled with Intellectual Disability Manage Identity as They Engage the Blogosphere*, Sociological Research Online, 2008, 13 (4) 1.

⁴ J.K. Seale, *Strategies for Supporting the Online Publishing Activities of Adults with Learning Difficulties*, Disability and Society, 2007, nr 22 (2), s. 173-186.

⁵ Kwestię ryzyka cyberbullyingu w tej grupie podejmują Didden i współpracownicy: R. Didden, R.H.J. Scholte, H. Korzilius, J.M.H. de Moor, A. Vermeulen, M. O'Reilly, *Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings*, Developmental Neurorehabilitation, 2009, nr 12 (3), s. 146-151.

⁶ Szerzej o korzystaniu z komputerów i telefonów komórkowych oraz zaangażowaniu w agresję elektroniczną (zarówno w roli ofiary, jak i sprawcy) osób z niepełnosprawnością intelektualną Czytelnik znajdzie w innych moich publikacjach Plichta 2010a, 2010b, 2011, 2012.

nicznej (*electronic aggression*), przy jednoczesnym braku możliwości przeciwstawienia się jej. Wpływa to z ograniczonych kompetencji społecznych osób upośledzonych oraz ze specyfiki tzw. nowych mediów i komunikacji zapośredniczonej (*Computer Mediated Communication*). Mam tu na myśli na przykład poczucie anonimowości, nieograniczoną/niewidzialną publiczność⁷, rozhamowanie/*disinhibition*, efekt nieznajomego z pociągu, czy tzw. efekt kabiny pilota (*cockpit effect*)⁸. Wydaje się, że konsekwencje społeczne bycia ofiarą agresji elektronicznej w tej grupie mogą być szczególnie poważne ze względu na deficyt intelektualny, istotnie ograniczone kompetencje przystosowawcze oraz specyficzną sytuację psychospołeczną (np. podleganie w większym stopniu niż ogół rówieśników ryzyku stygmatyzacji i wiktylizacji). Niektórzy, tzw. sprawcy-ofiary (*bully-victim*) mogą pełnić obydwie role, zarówno ofiary jak i sprawcy. Z punktu widzenia zdrowia psychicznego młodych ludzi jest to bardzo poważna sytuacja. Oczywiście, osoby niepełnosprawne nie tylko bywają ofiarami czyjejś agresji, czasami również są jej sprawcami. Zachowanie agresywne osób z niepełnosprawnością intelektualną może być m.in. „odpowiedzią” na doświadczoną wcześniej krzywdę⁹.

Kwestia większej podatności na stanie się ofiarą agresji elektronicznej osób narażonych na wykluczenie (*defaworyzowanych*) podejmowana jest także przez Jacka Pyżalskiego¹⁰, nazywającego jeden z podtypów w swojej klasyfikacji agresji elektronicznej *agresją wobec pokrzywdzonych* (*electronic aggression against the vulnerable*)¹¹. Agresja elektroniczna, według Pyżalskiego, jest szerokim znaczeniowym pojęciem, dotyczącym wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych jako narzędzi agresji. Jego zdaniem, może być stosowane zarówno w sytuacji, gdy działania kierowane są bezpośrednio przeciwko innej osobie, np. kiedy jest obrażana poprzez pocztę elektroniczną, jak i wtedy, gdy działanie ma charakter pośredni (np. umieszczenie w Sieci materiałów kompromitujących

⁷ D. Boyd, *Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life*, [w:] Mc Arthur Foundation on Digital Learning – Youth, Identity, and Digital Media Volume, red. D. Buckingham, Cambridge 2007.

⁸ M. Walrave, H. Wannes, *Skutki cyberbullyingu – oskarżenie czy obrona technologii?* [w:] *Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka*, Cyberprzemoc, 2009, nr 1 (26).

⁹ Np. P. Plichta, *Uczniowie niepełnosprawni intelektualnie jako ofiary i sprawcy agresji rówieśniczej – kontekst edukacyjny*, [w:] *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne*, red. J. Pyżalski, E. Roland, Stavanger 2010a.

¹⁰ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wobec „pokrzywdzonych” – Inny jako ofiara agresji*, [w:] *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Trudy dorastania, trudy dorosłości*, red. I. Chrzanowska, B. Jachimczak, D. Podgórska-Jachnik, Łódź 2009.

¹¹ Pozostałe cztery rodzaje agresji elektronicznej w tej klasyfikacji to: mobbing elektroniczny (cyberbullying), agresja elektroniczna wobec nieznajomych (przypadkowa), agresja elektroniczna wobec celebrytów i agresja elektroniczna uprzedzeniowa (*bias bullying*).

jakaś osobę). Zatem, agresja elektroniczna, najogólniej rzecz ujmując, to taka, w której Internet i telefony komórkowe wykorzystywane są jako narzędzie realizacji wrogich działań. Agresja taka może czasami przyjmować formę cyberbullyingu (mobbingu elektronicznego), który ze względu na niektóre swoje cechy, o których dalej napiszę, uznawany jest za jej szczególnie niebezpieczną formę.

Różne przejawy agresji w kontaktach „twarzą w twarz” wśród młodych ludzi są zjawiskiem stosunkowo częstym. Natomiast, nie każda agresja rówieśnicza jest bullyingiem. Zjawisko to definiuje się jako taką agresję, gdzie mamy do czynienia z intencjami skrzywdzenia ze strony sprawcy lub sprawców, którzy działają w sposób powtarzalny. Do tego, ze względu na psychologiczną lub fizyczną przewagę agresorów, ofiara ma poważne trudności, aby się skutecznie bronić. „Przez bullying określa się psychiczne i/lub fizyczne wykorzystywanie ofiary przez osobę lub grupę. Bullying zakłada nierównowagę sił pomiędzy ofiarą i sprawcą oraz powtarzalność wrogich działań na przestrzeni czasu”¹². Bullying może przybierać formy bezpośrednie (np. bicie, wyśmiewanie się), jak i pośrednie (izolowanie, wykluczanie z grupy). Dodatkowego znaczenia nabiera środowisko, w którym mają miejsce wrogie działania. I tak, w kontaktach „twarzą w twarz” mówimy o bullyingu/mobbingu „tradycyjnym”, a w relacjach zapośredniczonych nowymi mediami – o cyberbullyingu, który może być traktowany jako zwykły bullying, tylko że dokonywany z użyciem współczesnych technologii komunikacyjnych.

Na podstawie badań jakościowych i ilościowych w Polsce (w tym reprezentatywnych badań gimnazjalistów) Pyżalski¹³ zauważa, że pod „parasolem” określenia agresja elektroniczna kryją się różne wrogie działania, które łączyć będzie jedynie fakt wykorzystania technologii do realizacji agresji. W takim rozumieniu agresja elektroniczna jest pojęciem szerszym niż cyberbullying, ponieważ ma miejsce nie tylko w środowisku rówieśniczym oraz nie zawsze spełnia cechy bullyingu¹⁴.

Opisane w dalszej części artykułu wyniki badań będą dotyczyć przede wszystkim szeroko rozumianej agresji elektronicznej, w mniejszym stopniu zaś cyberbullyingu, czyli zjawiska o charakterze powtarzalnym, intencjonalnym, ograniczonym do grupy rówieśniczej oraz spełniającym cechy nierównowagi sił ofiary i sprawcy.

¹² E. Roland, G. Auestad, G.S. Vaaland, *Bullying*, [w:] *Bullying*.

¹³ J. Pyżalski, *Electronic Aggression among Adolescents: An Old House with a New Façade (or Even a Number of Houses)*, [w:] *Youth Culture and Net Culture: Online Social Practices*, red. C. Hällgren, E. Dunkels, F. Gun-Marie, IGI Global, 2011.

¹⁴ Np. 24% spośród badanych 14 i 15-latków, którzy dokonali jakiegoś aktu agresji elektronicznej, skierowało je do osób całkowicie przypadkowo wybranych.

Procedura badawcza

Badania kwestionariuszowe przeprowadzono w 2010 roku w łódzkich gimnazjach specjalnych dla uczniów niepełnosprawnych intelektualnie¹⁵. Użytym narzędziem był zmodyfikowany¹⁶ przez autora Łódzki Kwestionariusz Rozpowszechnienia Agresji Elektronicznej (ŁKRAE) Pyżalskiego, wykorzystywany m.in. w ogólnopolskich reprezentatywnych badaniach młodzieży gimnazjalnej¹⁷.

W badaniach wzięło udział 100 gimnazjalistów z orzeczeniem o lekkiej niepełnosprawności intelektualnej¹⁸. W próbie badawczej znalazło się 52 chłopców i 32 dziewczynki (16 przypadków to braki danych w zakresie wskazania płci) w wieku 13-17 lat. Głównym celem badań było zbadanie skali wiktylizacji elektronicznej wśród respondentów oraz określenie, kto ich zdaniem był sprawcą nieprzyjemnych sytuacji, których stali się ofiarą w związku z korzystaniem z Internetu lub/i telefonu komórkowego. Dodatkowo uzyskane wyniki zostaną porównane, z wykorzystaniem testu istotności statystycznej między dwoma wskaźnikami struktury, z reprezentatywnymi badaniami polskich gimnazjalistów ze szkół ogólnodostępnych (N = 2143)¹⁹. Ze względu na niereprezentatywny charakter doboru grupy badanych osób i znaczące różnice w liczebności porównywanych grup, przedstawiane wyniki należy uznać jako wstępne.

Wiktylizacja elektroniczna uczniów niepełnosprawnych intelektualnie

Osoby niepełnosprawne, w tym intelektualnie, według wielu badań znajdują się w sytuacji podwyższonego ryzyka stania się ofiarą szeroko

¹⁵ Składam w tym miejscu serdeczne podziękowania dla respondentów, ich rodziców, dyrektorów i pracowników łódzkich szkół specjalnych pomagających mi w przeprowadzeniu badań, szczególnie mgr Halinie Fajcht z ZSS nr 7 w Łodzi i mgr Agnieszce Jakubowskiej z ZSS nr 4 w Łodzi.

¹⁶ Modyfikacja polegała przede wszystkim na ograniczeniu liczby itemów, ograniczeniu liczby opcji odpowiedzi i w niektórych przypadkach uproszczeniu językowym w celu dostosowania do specyfiki funkcjonowania poznawczego osób z niepełnosprawnością intelektualną. Wstępnie zmodyfikowana wersja została poddana procedurze oceny przez ekspertów oraz badaniom pilotażowym.

¹⁷ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying*.

¹⁸ IQ mieszczące się między 52 a 67 punktami, choć jak już wcześniej zostało zaznaczone, iloraz inteligencji nie jest jedynym kryterium diagnostycznym w przypadku niepełnosprawności intelektualnej.

¹⁹ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying*.

rozumianej agresji, czy szerzej rozumianych nieprzyjemnych sytuacji ze strony innych osób²⁰. Doświadczenie pokazuje, że ten rodzaj inności bywa powodem stygmatyzacji, wykluczania bądź otwartych form wrogości. Dodatkowo, większa samotność tych osób (brak przyjaciół) sprawia, że w przypadku ryzyka stania się ofiarą, nie ma kto ich bronić. Co więcej, jeśli dojdzie do skrzywdzenia, relacje niepełnosprawnych intelektualnie ofiar czasami bywają lekceważone. Nieprzypadkowo mówi się czasem o tej grupie osób, że są „łatwymi ofiarami”²¹. Często traktowani są wówczas, jak „niewiarygodni świadkowie”²². Na temat wiktymizacji online w grupie osób niepełnosprawnych intelektualnie istnieją bardzo szczątkowe doniesienia, stąd niewiele można powiedzieć na temat zarówno rozmiarów, jak i specyfiki doświadczania przez nie agresji elektronicznej. Wydaje się, że kwestia ta ma potencjalnie duże znaczenie dla jakości życia tej grupy osób.

Tabela 1

Porównanie stopnia wiktymizacji elektronicznej w grupie uczniów niepełnosprawnych intelektualnie uczęszczających do szkół specjalnych z wynikami uczniów ze szkół ogólnodostępnych

Rodzaj przykrego zdarzenia	Nigdy w życiu (%)	Raz lub dwa razy (%)	Kilka lub więcej razy (%)	b.d.	Razem % całej próby	Uczniowie – szkoły ogólnodostępne* (%)	Poziom istotności
1	2	3	4	5	6	7	8
Ktoś wysłał mi SMS-a, który sprawił mi przykrość.	56	36	7	1	43	34,7	n.i.

²⁰ M.in. A. Mikrut, *Stygmat „upośledzenie umysłowe” a ryzyko zostania ofiarą przemocy*, Szkoła Specjalna, 2007, nr 3, s. 184-191; I. Hershkowitz, M.E. Lamb, D. Horowitz, *Victimization of Children With Disabilities*, American Journal of Orthopsychiatry, American Psychological Association, 2007, nr 77/4, s. 629-635.

²¹ C. Williams, *Invisible victims: Crime and abuse against people with learning difficulties*, London 1995.

²² M.in. G.H. Gudjonsson, *Psychology brings justice: The science of forensic psychology*, Criminal Behavior and Mental Health, 2003, nr 13, 159-167; R. Milne, R. Bull, *Interviewing witnesses with learning disabilities for legal purposes*, British Journal of Learning Disabilities, 2003, nr 29, s. 93-97; W.J. Murphy, *The victim advocacy and research group: Serving a growing need to provide rape victims with personal legal representation to protect privacy rights and to fight gender bias in the criminal justice*, Journal of Social Distress and the Homeless, 2001, nr 10, s. 123-138.

1	2	3	4	5	6	7	8
Ktoś napisał mi w Internecie nieprzyjemny komentarz (np. do mojego profilu w portalu typu nasza-klasa.pl; fotka.pl)	70	26	4	0	30	30,5	n.i.
Ktoś wyzywał mnie, kiedy rozmawiałem/am przez Internet (np. przez gadu-gadu).	74	21	5	0	26	31,8	n.i.
Ktoś okłamał mnie przez Internet lub telefon tak, że sprawił mi przykrość.	74	21	4	1	25	21,3	n.i.
Ktoś usunął mnie ze swoich znajomych w Internecie tak, że zrobiło mi się nieprzyjemnie.	77	21	1	1	22	8	p = .0000
Ktoś wyzywał mnie, kiedy grałem w Internecie (np. Tibia, Counter Strike).	87	6	7	0	13	29,8	p = .0003
Ktoś dostał się do mojego komputera i ujawnił moje tajemnice.	90	8	2	0	10	7,7	p = n.i.
Ktoś wysłał mi nieprzyjemny e-mail	91	7	2	0	9	7,6	p = n.i.
Ktoś wysłał mi wirus komputerowy.	89	9	0	2	9	22,3	p = .0016
Ktoś sprowokował mnie do dziwnego zachowania, a potem umieścił w Internecie film lub zdjęcia, na których byłem/am.	94	4	2	0	6	7,2	p = n.i.

1	2	3	4	5	6	7	8
Ktoś umieścił w Internecie moje zdjęcie zrobione w nieprzyjemnej sytuacji.	94	4	1	1	5	11,8	p = .04
Ktoś założył fałszywe ośmieszające mnie konto na portalu typu nasza-klasa.pl; fotka.pl	94	4	1	1	5	7,2	p = n.i.

* J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako zachowania ryzykowne młodzieży*, Kraków 2012.

Ogólnie, 65% respondentów przynajmniej raz w życiu doświadczyło jednej nieprzyjemnej sytuacji poprzez Internet lub telefon komórkowy. Liczba ta może się wydawać wysoka, ale oczywiście dotyczy różnych sytuacji pod względem czasu ich trwania, jak i stopnia niebezpieczeństwa dla ofiary. Zdecydowana większość takich zdarzeń miała miejsce tylko raz lub dwa razy, co nie umniejsza w żaden sposób powagi tych sytuacji. Z natury komunikacji zapośredniczonej wynika, że w pewnych okolicznościach jedno działanie sprawcy (np. umieszczenie w Sieci nieprzyjemnego materiału) może pociągać za sobą wielokrotne odczuwanie skutków przez ofiarę. Natomiast, nie można z tych wyników wprost wyciągać wniosków o rozmiarach mobbingu elektronicznego (cyberbullyingu), ponieważ nie było sprawdzane w analizie tej części wyników, czy zostały spełnione jego konstytutywne cechy (powtarzalność, czy sprawcą był rówieśnik oraz czy można mówić o nierównowadze sił)²³.

Sześć procent respondentów wskazało, że przynajmniej raz zostali sprowokowani do dziwnego zachowania, zdarzenie to zostało utrwalone i rozpowszechnione w Sieci. Być może mamy tu do czynienia z agresją wobec pokrzywdzonych (m.in. alkoholików, bezdomnych, niepełnosprawnych, chorych psychicznie), którą Pyżalski opisuje jako wrogie działanie, polegające na utrwalaniu i rozpowszechnianiu za pomocą Internetu lub telefonów komórkowych wizerunku i zachowań, do których ofiary (często nieświadome kontekstu sytuacji) mogły być sprowokowane. Ten rodzaj agresji elektronicznej nakłada się więc na jej tradycyjną odmianę. Na przykład, fizyczne dręczenie kogoś słabszego zostaje nagrane i umieszczone

²³ Jeśli mówimy o sytuacji wypełniającej znamiona mobbingu elektronicznego, to na pytanie dotyczące bycia dręczonym przez dłuższy czas przez osobę (osoby) ze szkoły lub klasy respondenta, za pomocą komputera lub telefonu komórkowego i towarzyszące temu uczucie bezradności – twierdząco odpowiedział co 6. respondent (15%). Bardziej szczegółowo kwestia wiktymizacji w zakresie cyberbullyingu zostanie podjęta w innych pracach autora.

w Sieci²⁴. Jeśli do poprzedniego wyniku dodamy 5% osób, które przyznały, że przynajmniej raz w życiu ktoś umieścił w Internecie ich zdjęcie zrobione w nieprzyjemnej sytuacji, otrzymamy razem 11% osób doświadczających publikacji materiałów online zawierających ich wizerunek, co zawsze jest poważną sytuacją z punktu widzenia ofiary.

Czterdzieści trzy procent badanych osób przynajmniej raz w życiu znalazło się w sytuacji, gdy ktoś wysłał im wiadomość tekstową (SMS-a), która sprawiła im przykrość, co jest wynikiem wyższym (choć nieistotnie) niż w porównywanej grupie uczniów z próby generalnej (37,5%). Jest to najczęściej doświadczany sposób wiktylizacji wśród badanych osób, co związane jest prawdopodobnie z większą dostępnością telefonów komórkowych niż komputerów podłączonych do Internetu, w grupie uczniów ze szkół ogólnodostępnych.

Wyniki dotyczące wiktylizacji uczniów szkół specjalnych z niepełnosprawnością intelektualną i uczniów uczęszczających do gimnazjów ogólnodostępnych są porównywalne w większości kategorii. Do niemal identycznych należy doświadczenie otrzymywania nieprzyjemnych komentarzy na portalach społecznościowych. W jednej i drugiej grupie około 30% uczniów stało się ofiarą takiej sytuacji. Z badań jakościowych, prowadzonych wcześniej przez autora, wynika znaczna aktywność młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie na portalach społecznościowych i przypisywanie dużego znaczenia posiadanemu profilowi. Jeśli duża część aktywności w czasie wolnym „przesuwa się” ze świata offline do rzeczywistości online, naturalną konsekwencją jest również przenoszenie się tam pewnych negatywnych zjawisk. Mimo mniejszego w tej grupie dostępu do komputerów podłączonych do Internetu, rozmiary wiktylizacji w tym względzie są porównywalne. Istotnie, więcej ($p < .05$) uczniów ze szkół specjalnych niż ogólnodostępnych doświadczyło usunięcia z grona znajomych, co sprawiło im przykrość. Z kolei, statystycznie istotnie większa liczba uczniów ze szkół ogólnodostępnych stała się ofiarą celowo wysłanego, ich zdaniem, wirusa komputerowego, wyzywania podczas grania w gry online i umieszczenia w Internecie ich zdjęcia zrobionego w nieprzyjemnej sytuacji. Jak widać, chodzi tu o takie formy agresji elektronicznej, które wymagają stałego lub częstego podłączenia do Internetu (gry online) lub wymagają pewnej technicznej wiedzy i umiejętności (rozsyłanie wirusów). Wydaje się, że w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną „przewagę” mają zachowania niewymagające znaczących technicznych kompetencji (np. wyzywanie na czacie) oraz które można przeprowadzić za pomocą telefonów komórkowych, nawet tych mniej zaawansowanych technologicznie (np. wysyłanie obraźliwych SMS-ów).

²⁴ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying – stary dom z nową fasadą? Nowe technologie komunikacyjne w życiu młodzieży*, [w:] *Bullying*.

Kto był sprawcą agresji elektronicznej wobec niepełnosprawnych intelektualnie uczniów?

Kolejnym elementem analizy będzie zaprezentowanie opinii respondentów doświadczających wiktylizacji elektronicznej. Inaczej mówiąc, zostanie przedstawione, kto ich zdaniem był sprawcą nieprzyjemnych doświadczeń zrealizowanych za pomocą nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Tabela 2

Sprawcy różnych form agresji elektronicznej,
których doświadczali niepełnosprawni intelektualnie uczniowie
oraz porównanie z wynikami uzyskanymi wśród uczniów szkół ogólnodostępnych

Sprawcy agresji elektronicznej	Uczniowie szkół specjalnych z niepeł. intelekt. (%)	Uczniowie ze szkół ogólnodostępnych* (%)	Poziom istotności
Zrobił mi to ktoś, kto był moim przyjacielem/przyjaciółką	21	31,8	p = .02
Zrobili mi to koledzy lub koleżanki ze szkoły lub klasy	18	35,4	p = .0004
Zrobił mi to mój były chłopak lub dziewczyna	16	11,1	p = n.i.
Zrobiły mi to osoby, które znam tylko z Internetu	15	34,2	p = .0001
Zrobił to ktoś kompletnie mi nieznan	14	34,0	p = .0000
Zrobiły mi to osoby dorosłe, których nie znam	11	11,3	p = n.i.
Zrobili mi to inni młodzi ludzie (np. z podwórka czy osiedla)	7	35,4	p = .0000
Zrobił mi to ktoś inny	7	4,7	p = n.i.
Zrobiły mi to osoby dorosłe, które znam	6	6,4	p = n.i.

* Wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ badani mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jedną odpowiedź; J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna*.

Można zaobserwować, że rozpiętość wyników (odstępek wskazań na poszczególne osoby bądź grupy sprawców) w grupie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną jest znacznie mniejsza. Oznacza to, że częściej niż ich pełnosprawni rówieśnicy zaznaczali tylko jedną grupę osób jako sprawców odczuwanej agresji elektronicznej. Inną interesującą kwestią jest to, że statystycznie istotnie ($p < .05$) mniejszy odsetek osób niepełnosprawnych intelektualnie, w porównaniu z tzw. uczniami pełnosprawnymi, deklaruje, że sprawcą skierowanej na nich agresji elektronicznej był ktoś im nieznany.

Okazuje się, że najczęstszymi sprawcami, według badanych uczniów, są ich byli przyjaciele (21% wskazań ofiar). Również w grupie uczniów uczęszczających do szkół ogólnodostępnych grupa ta plasuje się dość wysoko w rankingu sprawców (na 5. miejscu – 31,8% wskazań), ale są rzadziej wymieniani, niż np. nieznane osoby (34% wskazań) lub młodzi ludzie, z którymi chodzą do szkoły, ale nie są ich dobrymi znajomymi (35,4% wskazań). Identyczny wynik procentowy (w porównaniu z odsetkiem w kategorii sprawstwa) został odnotowany w grupie respondentów ze szkół specjalnych dla osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną pod względem wiktymizacji ze strony byłego chłopaka, byłej dziewczyny. W toku dalszych analiz należy podjąć ten temat szerzej, gdyż wydaje się, że wybory te mogą mieć wzajemny charakter i stanowić poważne źródło problemów dla ofiar, jak i dla ofiar-sprawców przy ograniczonych, w tej grupie, możliwościach radzenia sobie bądź korzystania z pomocy.

Pośrednio o ograniczonej wielkości środowiska społecznego, w jakim żyją uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną (szczególnie uczniowie szkół specjalnych), świadczyć może niski wynik wskazań na innych młodych ludzi (np. z podwórka czy osiedla) jako sprawców agresji elektronicznej. Tylko 7% wskazań w grupie osób dotyczyło właśnie tej grupy jako potencjalnych sprawców i aż 35,4% w grupie młodzieży pełnosprawnej (różnica istotna statystycznie). Wydaje się, że ze względu na często ograniczoną sieć kontaktów społecznych wśród osób uczących się w placówkach segregacyjnych, zarówno agresja elektroniczna, jak i tradycyjna najczęściej dotyczy innych niepełnosprawnych intelektualnie rówieśników.

W 5 z 9 badanych kategorii odnotowano istotne różnice między osobami niepełnosprawnymi intelektualnie a uczniami ze szkół ogólnodostępnych, w następujących sytuacjach: „Zrobił mi to ktoś, kto był moim przyjacielem/przyjaciółką”, „Zrobili mi to koledzy lub koleżanki ze szkoły lub klasy”, „Zrobiły mi to osoby, które znam tylko z Internetu”, „Zrobił mi to ktoś kompletnie nieznany” oraz „Zrobili mi to inni młodzi ludzie (np. z podwórka czy osiedla)”, istotnie wyższe wyniki odnotowano w grupie uczniów uczęszczających do gimnazjów ogólnodostępnych.

Zakończenie i wnioski

Wyniki przeprowadzonych badań pokazały, że 65% respondentów doświadczyło czyjegoś wrogiego zachowania zrealizowanego za pomocą komputera bądź telefonu komórkowego, a co szósty badany stał się ofiarą lobbingu elektronicznego. Wynik ten należy uznać za pewien sygnał ostrzegawczy, jednak należy pamiętać, że większość takich sytuacji zdarzyła się jednokrotnie. Prezentowane wyniki porównywano z reprezentatywnymi wynikami badań Pyżalskiego, zrealizowanymi wśród polskich 14 i 15-latków ze szkół ogólnodostępnych. W większości kategorii uzyskano podobne wyniki. Częściej, w przypadku respondentów z niepełnosprawnością intelektualną, agresja elektroniczna ma miejsce w obrębie grupy rówieśniczej, co jest związane z faktem uczęszczania do szkół specjalnych i ograniczonymi w związku z tym kontaktami społecznymi. Dostępność telefonów komórkowych wśród niepełnosprawnych intelektualnie respondentów jest większa niż możliwość korzystania z Internetu, stąd bardzo wysoki wynik w zakresie otrzymywania nieprzyjemnych wiadomości tekstowych (43%).

Zaprezentowane wyniki dotyczą rozpowszechnienia zjawiska wiktymizacji elektronicznej jako jednej z form ryzyka wynikającego z zaangażowania w świat nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Obszar taki jest ze swojej natury interdyscyplinarny, gdyż dotyczy nauk o wychowaniu, w tym pedagogiki specjalnej, psychologii, nauk o mediach i komunikacji itp. Odnotowane wyniki należy odczytywać między innymi z uwzględnieniem charakterystyki funkcjonowania osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną²⁵, szczególnie w aspekcie specyfiki ich rozwoju społecznego i poznawczego, wzorów spędzania czasu wolnego, zajmowanej pozycji w grupie rówieśniczej oraz sytuacji rodzinnej.

BIBLIOGRAFIA

- Boyd D., *Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life*, [w:] *Mc Arthur Foundation on Digital Learning – Youth, Identity, and Digital Media Volume*, red. D. Buckingham, Cambridge, MA: MIT 2007.
- Deutsch Smith D., *Pedagogika specjalna*, red. nauk. A. Firkowska-Mankiewicz, G. Szumski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Wydawnictwo ASP, Warszawa 2008.
- Didden R., Scholte R.H.J., Korzilius H., de Moor J.M.H., Vermeulen A., O'Reilly M., *Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings*, *Developmental Neurorehabilitation*, 2009, nr 12 (3).

²⁵ A. Krause wymienia np. pewne właściwości osób niepełnosprawnych intelektualnie istotne w kontekście korzystania z mediów (podwyższoną podatność na manipulację medialną, trudności w pogłębionej, krytycznej analizie treści niejednoznacznych, złożonych, czy mechanizm poszukiwania wzorów zachowania od młodzieży pełnosprawnej. Patrz: A. Krause, *Człowiek niepełnosprawny wobec przeobrażeń społecznych*, Kraków 2004, s. 132-137.

- Gudjonsson G.H., *Psychology brings justice: The science of forensic psychology*, Criminal Behavior and Mental Health, 2003, nr 13.
- Hershkowitz I., Lamb M.E., Horowitz D., *Victimization of Children With Disabilities*, American Journal of Orthopsychiatry, American Psychological Association, 2007, nr 77 (4).
- Krause A., *Człowiek niepełnosprawny wobec przeobrażeń społecznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.
- McClimens A., Gordon F., *Presentation of Self in E-veryday Life: How People Labelled with Intellectual Disability Manage Identity as They Engage the Blogosphere*, Sociological Research Online, 2008, 13 (4) 1, Sheffield Hallam University, <http://www.socresonline.org.uk/13/4/1.html> [dostęp: 26.11.2010].
- Mikrut A., *Stygmat „upośledzenie umysłowe” a ryzyko zostania ofiarą przemocy*, Szkoła Specjalna, 2007, nr 3.
- Milne R., Bull R., *Interviewing witnesses with learning disabilities for legal purposes*, British Journal of Learning Disabilities, 2003, nr 29.
- Murphy W.J., *The victim advocacy and research group: Serving a growing need to provide rape victims with personal legal representation to protect privacy rights and to fight gender bias in the criminal justice*, Journal of Social Distress and the Homeless, 2001, nr 10.
- Plichta P., *Uczniowie niepełnosprawni intelektualnie jako ofiary i sprawcy agresji rówieśniczej – kontekst edukacyjny*, [w:] *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne*, red. J. Pyżalski, E. Roland, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi/Centrum Badań Behawioralnych Uniwersytetu Stavanger, 2010a.
- Plichta P., *Intellectually disabled students – perpetrators and victims of electronic aggression*, [w:] *Disability – the contextuality of its meaning*, red. T. Żółkowska, L. Konopska, Wydawnictwo Print Group, Szczecin 2010b.
- Plichta P., *Ways of ICT usage among intellectually disabled adolescents-potential risks and advantages*, [w:] *Youth Culture and Net Culture: Online Social Practices*, red. C. Hällgren, E. Dunkels, F. Gun-Marie, IGI Global, 2011.
- Plichta P., *Młodzież z niepełnosprawnością intelektualną jako użytkownicy nowych mediów – próba wstępnej konceptualizacji zjawiska*, Studia Edukacyjne, 2012, nr 20.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna wobec „pokrzywdzonych” – Inny jako ofiara agresji*, [w:] *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Trudy dorastania, trudy dorosłości*, red. I. Chrzanowska, B. Jachimczak, D. Podgórska-Jachnik, WSP w Łodzi/Edukacyjna Grupa Projektowa, Łódź 2009.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying – stary dom z nową fasadą? Nowe technologie komunikacyjne w życiu młodzieży*, [w:] *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne*, red. J. Pyżalski, E. Roland, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi/Centrum Badań Behawioralnych Uniwersytetu Stavanger, 2010, http://www.robust-project.wsp.lodz.pl/pl_materialy.htm [dostęp: 23.12.2011].
- Pyżalski J., *Electronic Aggression among Adolescents: An Old House with a New Facade (or Even a Number of Houses)*, [w:] *Youth Culture and Net Culture: Online Social Practices*, red. C. Hällgren, E. Dunkels, F. Gun-Marie, IGI Global, 2011.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako zachowania ryzykowne młodzieży*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Roland E., Auestad G., Vaaland G.S., *Bullying*, [w:] *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne*, red. J. Pyżalski, E. Roland, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi/Centrum

- Badań Behawioralnych Uniwersytetu Stavanger, 2010, http://www.robustproject.wsp.lodz.pl/en_materialy.htm [dostęp: 10.12.2012].
- Seale J.K., *Strategies for Supporting the Online Publishing Activities of Adults with Learning Difficulties*, Disability and Society, 2007, nr 22 (2).
- Walrave M., Wannes H., *Skutki cyberbullyingu – oskarżenie czy obrona technologii?* [w:] *Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka*, Cyberprzemoc, 2009, nr 1 (26).
- Williams C., *Invisible victims: Crime and abuse against people with learning difficulties*, Jessica Kingsley, London 1995.